

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА ПАВЛА ПОПОВИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXVIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 31

PERIODIZATION OF NEW SERBIAN LITERATURE

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF
PAVLE POPOVIĆ
(16 April 1868 – 4 June 1939)

Accepted at the IX meeting of the Department of language
and literature, on 27 November 2018, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and Academician *Predrag Piper*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 31

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА

ПАВЛА ПОПОВИЋА

(16. IV 1868 – 4. VI 1939)

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности
27. новембра 2018. године на основу рецензија
академика *Наше Милошевић-Ђорђевић* и академика *Предрага Пийера*

Уредник

академик

ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Лектор
Тања Ковачевић

Коректор
Рајка Павловић

Технички уредник
Никола Сивановић

Тираж
400 примерака

Штампа
Планета ѝрини

САДРЖАЈ

Предраг Пипер, <i>Поздравна реч (Осврћ на ишћање периодације)</i>	9
Злата Бојовић, <i>Павле Појовић у историји српске књижевности</i>	11
Zlata Bojović, <i>Pavle Popović in the history of Serbian literature</i>	20
Нада Милошевић-Ђорђевић, <i>Павле Појовић и народна књижевност</i>	23
Nada Milošević-Đorđević, <i>Pavle Popović and folk literature</i>	27
Бранко Летић, <i>О прожимању усмене и писане књижевности у доба ренесансе (виле-џосије-музе)</i>	29
Branko Letić, <i>On interlacing of oral and written literature in the age of renaissance (fairies-ladies-muses)</i>	40
Љиљана Јухас-Георгиевска, <i>Павле Појовић о старим српским биографијама</i>	41
Ljiljana Juhas-Georgievska, <i>Pavle Popović on old Serbian biographies</i>	51
Бојан Ђорђевић, <i>Француско-дубровачке књижевне везе у исцртавањима Павла Појовића</i>	53
Bojan Đorđević, <i>French-Ragusan literary connections in Pavle Popović's research</i>	60
Славко Петаковић, <i>Одјек књижевноисторијске концепције Павла Појовића</i> ...	63
Slavko Petaković, <i>L'echo de la conception histoire litteraire de Pavle Popović</i>	75
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Павла Појовића</i>	77
Milan Aleksic, <i>Pavle Popović's attitude in literary theory</i>	84

Марко Недић, <i>Павле Појовић о савременицима: критички преглед</i>	85
Marko Nedić, <i>Pavle Popović on his contemporaries: critical overview</i>	99
Петар Пијановић, <i>Српска књижевност на међи средњег и новог века</i>	101
Petar Pijanović, <i>Serbian literature at the crossing between Middle and New Ages</i> ..	114
Мирјана Д. Стефановић, <i>Просветитељство на међи?</i> (<i>Павле Појовић – Доситеј Обрадовић – Јован Скерлић</i>)	115
Mirjana D. Stefanović, <i>Die Aufklärung am Scheidepunkt?</i> (<i>Pavle Popović – Dositej Obradović – Jovan Skerlić</i>)	123
Душан М. Иванић, <i>Доситејево доба у периодизацији</i> <i>српске књижевности</i>	125
Dušan M. Ivanić, <i>Dositejs-zeitalter in der Periodisierung der</i> <i>serbischen Literatur</i>	136
Александар М. Милановић, <i>Корелације између периодизација</i> <i>књижевног језика и периодизација књижевности</i>	137
Aleksandar M. Milanović, <i>Correlations between periodizations</i> <i>of literary language and periodizations of literature</i>	149
Зорица В. Несторовић, <i>Књижевноисторијска начела Павла Појовића</i> <i>у периодизацији српске драме XIX века</i>	151
Zorica V. Nestorović, <i>Pavle Popović's principles of literary history</i> <i>in the periodization of XIX century Serbian drama</i>	158
Ненад Николић, <i>Преромантизам и концепције историје</i> <i>српске књижевности Милорада Павића и Јована Деретића</i>	159
Nenad Nikolić, <i>Preromanticism and Milorad Pavić's and Jovan Deretić's</i> <i>concepts of history of Serbian literature</i>	170
Горан М. Максимовић, <i>Периодизација епохе реализма</i> <i>у српској књижевности</i>	171
Goran M. Maksimović, <i>Periodization of realism in Serbian literature</i>	184
Јелена Новаковић, <i>Главни књижевни правци у српској и француској</i> <i>књижевности XX века</i>	187
Jelena Novaković, <i>Les principaux courants littéraires dans les littératures</i> <i>serbe et française du XXe siècle</i>	203
Миодраг Лома, <i>Скерлићева периодизација историје нове српске</i> <i>књижевности</i>	205
Miodrag Loma, <i>Skerlić's Periodisierung der neuen</i> <i>serbischen Literaturgeschichte</i>	232

Јован Делић, <i>Критеријуми периодизације и периоди у српској књижевности двадесетог вијека</i>	233
Jovan Delić, <i>Periodization criteria and periods in the 20th century Serbian literature</i>	245
Весна Матовић, <i>Страни обрасци у часописима српске модерне</i>	247
Vesna Matović, <i>Foreign patterns in magazines of Serbian moderna</i>	259
Јован Попов, <i>На темељима праксе: периодизација српске књижевности Јована Деретића</i>	261
Jovan Popov, <i>On the foundations of practice: Jovan Deretić's periodization of Serbian literature</i>	273
Александар Петров, <i>Периодизација српске поезије 20. века</i>	275
Aleksandar Petrov, <i>The periodization of 20th century Serbian poetry</i>	287
Стојан Ђорђевић, <i>Период постмодернизма у српској књижевности 1980–1990.</i>	289
Stojan Đorđević, <i>L'epoque du postmodernisme dans la littérature serbe: 1980–1990.</i>	301
Александар Јовановић, <i>Генеза и садржај појма неосимболизма у српској поезији друге половине XX века</i>	303
Aleksandar Jovanović, <i>Genesis and content of term neosymbolism in Serbian poetry of second half of the 20th century</i>	317
Радивоје Микић, <i>Рана проза Миодрага Булатовића као књижевноисторијски проблем</i>	319
Radivoje Mikić, <i>Miodrag Bulatović's early prose seen as the literary-historical problem</i>	330
Јован Пејчић, <i>Периодизација – у темељујућа идеја историје књижевности: основна подела српске књижевности</i>	331
Jovan Pejić, <i>Periodization – founding idea of history of literature: Basic division of Serbian literature</i>	343
Предраг Петровић, <i>Могућности периодизацијског одређења савремене српске књижевности</i>	345
Predrag Petrović, <i>The possibilities of periodization of contemporary Serbian literature</i>	358

ПОЗДРАВНА РЕЧ (Осврт на питање периодизације)

Имам част да у име Одељења језика и књижевности САНУ поздравим учеснике научног скупа *Периодизација нове српске књижевности, поводом 150. годишњице рођења Павла Поповића* и да поздравим све присутне.

Овај научни скуп има, као што се из његовог назива види, два повезана тежишта – један је на научном делу проф. Павла Поповића, редовног члана Српске краљевске академије, поводом сто педесете годишњице његовог рођења, а други је на периодизацији српске књижевности, чему је Павле Поповић дао трајан допринос.

Периодизације спадају у основна питања историографије. Будући да се историографија бави, пре свега, процесима, личностима и догађајима које описује и објашњава на позадини ширих временских одсека којима они припадају, историјске чињенице могу бити лакше сагледане, описане и протумачене ако се на рељефу историјског времена издвоје најважнији оријентир и границе, понекад јасне и очигледне, а понекад мање или више условне.

Условни могу бити и називи који се дају појединим периодима – било према томе колико су временски удаљени од садашњости, било према доминантним личностима, теоријама, методама и догађајима, који су неки период изразито обележили. Већ је избор назива неког периода први корак у његовом тумачењу и вредновању, јер назив ставља у први план, као значајније од других, једно његово обележје и један критеријум виђења.

Из угла теорије научних револуција Томаса Куна то су називи научних парадигми који су обележили поједине периоде, док су са становишта епистемолошке теорије Мишела Фукоа то доминантне епистеме у појединим периодима, као преовлађујући начин мишљења, поимања стварности, па и поглед на свет итд.

Академик Павле Поповић задужио је историографију српске књижевности периодизацијом заснованом на комбиновању хронолошког

критеријума са другим релевантним критеријумима: народна, стара, средња (тј. дубровачка) и нова књижевност. Судбина те класификације у потоњем развоју науке о српској књижевности била је у великој мери условљена притиском идеологије и политике на науку, било да је реч о југословенству или о тзв. братству-јединству, зарад којег више није било упутно сматрати дубровачку књижевност делом српске књижевности, па чак ни – српском и хрватском књижевношћу истовремено, док је било допуштено, ако не и подстицано, назвати је делом хрватске књижевности, без обзира на чињенице које то не потврђују. Сличне појаве постоје и када је реч о историји српског језика па, у новије време, и српског писма, када се, нпр. најстарија ћириличка штампана књига на српском народном језику *Српски молићвеник* проглашава хрватским молитвеником.

Периодизација по природи ствари обухвата и питање утврђивања почетака државе, културе, књижевности, језика и писма..., а то су, по правилу, спорна питања, чије се решавање често више ослања на претпоставке него на непобитне чињенице, а најчешће и на једно и на друго. То је тако и када је, на пример, реч о присуству Срба на Балканском полуострву, и тековинама српске преднемањихке историје, и о српској глагољској писмености и др.

Одржавање овог научног скупа представља добру прилику да и та, као и сродна питања буду предмет нових увида и нове теоријске и емпиријске аргументације, који ће, и ако не донесу коначна решења, допринети тачнијем и исцрпнијем сагледавању тог дела проблематике периодизације српске књижевности.

Иако је овај скуп посвећен питању периодизације *нове* српске књижевности, он би могао бити подстицајан за тражење одговора на питање о периодизацији историје књижевности уопште и о периодизацији целокупне српске књижевности.

Више о поменутих и о многим другим крупним темама имаћемо прилику да сазнамо из реферата које ћемо чути на овом научном скупу, којем у име Одељења језика и књижевности САНУ желим плодан и успешан рад.

Предраг Пипер,
секретар Одељења језика и књижевности САНУ

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ НА МЕЋИ СРЕДЊЕГ И НОВОГ ВЕКА

ПЕТАР ПИЈАНОВИЋ

С а ж е т а к. – Овај рад тематизује питања периодизације српске књижевности, стављајући у први план онај период који дели стару од нове књижевне епохе. У утврђивању прелазног стања и иновација, у раду се, уз књижевне токове, разматра и удео језика и културе у еволутивним процесима. При томе се имају у виду доприноси које су расправи о том веома важном теоријском, још више књижевноисторијском питању дали Јован Скерлић, Љубомир Стојановић и Павле Поповић.

Кључне речи: књижевност, култура, језик, периодизација, еволуција, стара и нова књижевност

Питања периодизације имају оквире и критеријуме који се тичу подела унутар одређене књижевности. Они се обично доводе у везу са хронологијом, књижевно-стилском еволуцијом и историјом идеја у неким епохама. Притом, хронологија је само спољни оквир тим процесима, док су историја идеја и књижевно-еволутивни процеси унутарњи или бићу књижевности примерени, иманентни критеријуми. Када је реч о књижевним токовима који се упоредно посматрају у корпусу европске и српске књижевности, такав компаративни приступ тражи додатна условљавања. Наиме, пошто је историја књижевности на неки начин и историја културе или је са њом веома блиско повезана, стање у националној култури посредно, па и непосредно има утицаја и на књижевне процесе. У вези са тим нужно је подсетити да због историјских и културних прилика нови век у западној Европи има другачије почетке и трајање него нови век код Срба. Та околност стварала је уочљиве анахронизме у развоју српске књижевности и културе. Пошто нови век, како га одређује Милорад Екмечић, у западној Европи почиње турским освајањем Цариграда (1453) или нешто касније – открићем Америке (1492),¹ код Срба он касни за два столећа. Та разлика ће утицати и на дисконтинуитете који се лако запажају у српској књижевности.

¹ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Завод за уџбенике, 2008, 15.

Због сличних разлога Борис Успенски тврди да руски средњи век траје до XVII столећа. У вези с тим једнако је важна и тврдња руског теоретичара да у „датом случају о средњовековљу не говоримо као о хронолошкој него као о културној појави“.² У истом кључу треба гледати и на средњовековље код Срба, које се протеже све до XVIII века. Због те и сличних чињеница Драгиша Живковић у раду о периодизацији европске и српске књижевности правилно запажа да се „она мора заснивати у првом реду на књижевно-стилском опису и тумачењу књижевних дела и на стваралачком споју књижевних и ванкњижевних елемената“.³ Ако се на периодизацију гледа у поменутом оквиру, српска књижевност је „нужно била пратилац књижевног кретања, са разумљивим манифестовањем већег или мањег заостајања, или напоредног кретања, али на неким споредним колосецима, на мало познатом језику“.⁴ Са разлогом је овде и језик узет као периодизацијска мера, тј. као међа или повезница старе и нове књижевности. У вези са тим, Ђорђе Сп. Радојичић је у огледу „Развојни лук старе српске књижевности“ преко језика као међе старе и нове епохе утврдио временске границе и једне и друге. То значи да напуштањем српскословенског језика стара српска књижевност „стварно нестаје (пред крај прве половине XVIII века), али садржајно њој припадају и нека доцнија књижевна дела“.⁵ Исти се аутор притом позива на једну духовиту ако не и сасвим прецизну досетку која каже да је стара књижевност код Срба почела уласком Светога Саве у манастир, а да се завршила Доситејевим изласком из манастира. Ту би могле да буду поменуте границе, мада Јован Скерлић са разлогом скреће пажњу да су у доста дугом процесу преображаја српске књижевности Доситејев дух и утицај били делатни све до средине XIX столећа. У корпусу нове српске књижевности Скерлић види периодизацијски низ који чине рационализам (од поч. XVIII века до 1810), прелазно доба од рационализма ка романтизму (1810–1848), романтизам (од првих деценија XIX столећа отприлике до 1870), реализам (око 1870. до 1900) и данашње доба, како га он назива, које би се могло означити и модерном (од почетка XX века до Првог светског рата).

Занимљива је и периодизација целе српске књижевности коју даје Павле Поповић. Будући да је књижевност културоцентрична, његова подела, иако у понечему анахрона и недовољно прецизна, ипак може

² Boris Uspenski, *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, preveo Novica Petković, Nolit, Beograd, 1997, 266.

³ Драгиша Живковић, *Евројски оквири српске књижевности III*, Просвета, Београд, 1982, 317.

⁴ *Исто*, 330.

⁵ Ђорђе Сп. Радојичић, „Развојни лук старе српске књижевности“, у: Група аутора, *Стара књижевност*, Српска књижевност у књижевној критици, I, Нолит, Београд, 1965, 51.

да буде упутна и при утврђивању епоха и стилова. У *Прегледу српске књижевности*, чије је прво издање изашло 1909, Поповић види четири тематске и повесне целине. То су: Стара књижевност (XII–XV век), Народна књижевност (од средњег века до почетка XX столећа), Средња или дубровачка књижевност (од краја XV до пред крај XVIII века) и Нова књижевност (од краја XVIII до почетка XX века). Понешто другачију поделу доноси Поповићева књига *Југословенска књижевност* објављена 1918. У тој књизи је укупно шест целина: Постање (IX–XII век), Средњи век (XIII–XIV век), Век препорођаја (XVI век), Позније доба (XVII век и прва половина XVIII века), Пред новим временом (средина XVIII века) и Ново време (друга половина XVIII века – XX век). Будући да је књижевну историју пожељно посматрати еволутивно – у развојном луку који тече од старе ка новој књижевности, треба узимати у обзир стилове и правце (стилске формације) који показују тај развитак. У вези са тим, дуго рађање нове српске књижевности нарочито су обележили барок, класицизам и предромантизам.⁶ Шири друштвени и уметнички оквир томе процесу, који укључује и историју нових идеја, јесу претпросвећеност и просветитељство. Као духовни покрет у Европи просветитељство или доба разума обележиће другу половину XVIII столећа, док ће се код Срба у Аустрији јавити нешто касније, тј. на граници XVIII и XIX века.

Сама књижевност неког доба садржајем и идејама разоткрива његов дух. Једнако, жанровима и облицима она маркира и разоткрива не само сопствени еволутивни ток него и то до које је тачке стигао тај ток у развоју културе. У том погледу историја књижевности, са својим делима, садржајима и смислом, па и обликом, изузетно је важан вид културне историје. Због свих тих разлога књижевност и јесте културоцентрична. Из тога става проистиче и потреба да се њена периодизација доведе у везу са ширим, културолошким оквиром, а, пре свега, са еволутивним токовима саме књижевности и језика на коме је она писана. Управо зато у расправи која следи посебна пажња биће посвећена идејама које о међи старе и нове књижевности имају књижевни историчари Јован Скерлић и Павле Поповић, те филолог Љубомир Стојановић.

Када се расправља о имену српске културе, односно целина од којих је она састављена, део који долази на почетку могле би да именују одреднице *стара* или *средњовековна*. Оба термина, издвојено или упоредно, користе се од давних дана, па и током XX века. За Скерлића у српској књижевности, па и култури, постоје две велике целине које чине *стара* и *нова* књижевност. Уз *стара*, користи и термин *средњовековна* књижевност, као што уз корпус *нове* уводи и термин *најновија* књижевност (култура), која је, како је он сâм види, настала на међи XIX и XX

⁶ Милорад Павић, *Рађање нове српске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1983.

столећа. Коначно, у наслову његове најзначајније књиге стоји *Историја нове српске књижевности*. За периодизацију нове српске књижевности Скерлић каже да она „обележава и духовне струје“,⁷ што је и природно пошто је књижевност „одблесак културних прилика, духовних, националних и социјално-политичких покрета“.⁸ Књижевност се са разлогом ставља у контекст националне културе. И поједини књижевни зналци који су деловали у другој половини XX века користили су термин стара књижевност. Двојица међу њима – Димитрије Богдановић и Ђорђе Трифуновић објавили су књиге с називом *стара* у наслову – *Историја старе српске књижевности* (Богдановић) и *Стара српска књижевност. Основе* (Трифунуовић). Одредба *стара* у наслову је обе ове књиге. Богдановићева седмоделна периодизација старе српске књижевности везује њен први део („Периодизација старе српске књижевности“) за период који „траје од почетка писмености и формирања српске редакције старословенског језика у X веку до краја XII века“.⁹ Овај историчар књижевности њен крај везује за средњовековне традиције које, „захваљујући писарској делатности Рачана и других преписивача“,¹⁰ трају до краја XVII столећа. Трифуновић види „почетке старе књижевности“¹¹ у првој половини XI, а „поуздане почетке“¹² помера на крај XII века. Наводи још и да се изворно књижевно стварање тога периода „завршава крајем XVI и у првој половини XVII века“,¹³ док је раздобље које почиње од средине XVII столећа „захваћено изумирањем и гашењем старог изворног књижевног стварања“.¹⁴ Упоредо са рукописном традицијом, која је још потрајала, „почињала је нова српска књижевност кроз прве штампане књиге у XVIII веку“.¹⁵ И то је био епохални прелаз из старог књижевног циклуса у нови и сасвим другачији.

Употреба одредби са истим придевом не налази се само код књижевних зналаца. Налази се још и код историчара других уметности средњег века. То потврђује и књига *Стара српско сликарство* Светозара Радојчића. У њој је сликарство, које је настајало под утицајем Византије

⁷ Јован Скерлић, *Писци и књиге III*, изабрао и приредио Јован Пејчић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, 42.

⁸ *Исто*, 42.

⁹ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, 111.

¹⁰ *Исто*, 115.

¹¹ Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност. Основе*, „Филип Вишњић“, Београд, 1994, 53.

¹² *Исто*, 53.

¹³ *Исто*, 72.

¹⁴ *Исто*, 85.

¹⁵ *Исто*, 85.

и западног света и било у сталној спрези са културом и књижевношћу, повезано са раздобљем од XI до средине XV века. Још једна синтеза под насловом *Историја српске музике. Српска музика и евројско музичко наслеђе* групе аутора има поглавље „Стара музика“ које је написала Ивана Перковић-Радак. Она са разлогом истиче да српски средњи век „почиње са закашњењем у односу на западноевропски и траје истовремено са европском ренесансом, бароком и класицизмом“.¹⁶ То значи да су временске границе српског средњег века својеврсни анахронизам у односу на средњовековље у Европи. Због тога је и одредба *стара* уместо *средњовековна* музика упутнији и примеренији. Исто или слично доказивање тумачи и разлоге због којих се термини средњовековна књижевност или средњовековно сликарство замењују терминима стара српска књижевност и старо српско сликарство.

После Сеобе Срба крајем XVII столећа, српска књижевност и култура полако добијају нове западноевропске оквире. У сеоби је у Аустрију стигло и српско културно наслеђе, које је требало одржавати као залог прошлости и националног идентитета. Посебан тон томе су дали Рачани, калуђери из Раче на Дрини. И они су избегли у Аустрију, настављајући духовно деловање у манастирима расутим по Угарској, а посебно на обронцима Фрушке горе. Тако се српско-византијска култура сусрела са културом средње и западне Европе. То је уједно био сусрет старе и нове српске културе. Стара култура, па и књижевност, оквирно је потрајала готово до средине XVIII века, док се нова, упоредно са старом и са измењеним културним кодом, јавља већ у првим деценијама XVIII века и траје све до XX столећа. Са сеобама настаје и једна веома важна цивилизацијска промена. Она дотадашњу, дакле стару културу и њену византијско-сакралну основу смењује идејом просвећености, разума и воље. Када су Срби избегли у Аустријску царевину, прибравали снаге и укоренили се у новој средини, међу имућним, угледнијим и образованијим делом расејаног националног полако је почело да стасава грађанство са духовним потребама које ће изнедрити и нову, грађанску културу. Део Срба, и фактички и духом, тако је већ тада био у развијеној Европи. Заслуга је Доситеја Обрадовића што је према своме програму „довео Европу у Србију“.¹⁷ Ако недовољно развијени српски барок представља „прелаз од средњег ка новом веку“,¹⁸ просвећеност је „епоха у којој се формирају нова књижевност и нова култура“.¹⁹ У томе је Доситејев велики превратнички значај. За разлику од Срба који су избегли у Аустријску царевину, други Срби

¹⁶ Ивана Перковић-Радак, „Стара музика“, у: Група аутора, *Историја српске музике. Српска музика и евројско културно наслеђе*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, 33.

¹⁷ Бојан Јовановић, *Памћење и самозаборав*, Орфеус, Нови Сад, 2014, 177.

¹⁸ Ј. Деретић, *истио*, 164.

¹⁹ *Истио*, 164.

остали су у матичној земљи под Турцима и под утицајима сасвим другачијег, оријенталног културног режима. У романтизму је те Србе најбоље Европи представљао Доситејев потомак Вук Стефановић Караџић, посвећен народном духу и патријархалној култури. Током XIX века он је Србију и вредности српске народне културе уводио у европске оквире.

Током средњег века па све до средине XVIII столећа, српска култура, али и књижевност под видним су утицајем византијске духовне и књижевне традиције. Просвета и књижевност тога доба имале су црквена обележја. У XVIII веку, у сусрету са новом историјском стварношћу и средњоевропском културом коју су Срби полако прихватили у Аустријској царевини, то стање полако се мењало. Крај XVIII столећа означио је и видан напредак српског народа под царском влашћу. Отворане су грађанске школе и културне установе, а штампарије у Аустрији почеле су да штампају и српске књиге. Оне су тако постале поуздан знак да српска култура и стваралаштво улазе у Европу новог века. То је омогућило Србима да постану и део западноевропског културног круга. Подстицај тим световним идејама и јачању западних утицаја код Срба дао је и цар Јосиф II. Он је настојао да културни живот у Царевини усклади с концептом просвећеног апсолутизма. Промене су омогућиле припадницима различитих конфесија да у аустријској држави формално буду равноправни у исповедању вере. Но, католици су имали повлашћени положај, јер је њихова вера била владајућа у држави. Јосиф II је реформисао и унапредио друштвени живот, као што је поправио и положај мањинских народа у Царевини. Такви потези просвећеног владара, који је у суштини био германофил, наилазили су на добар пријем и код једног дела Срба. На тој основи јачала је просвећеност у српској култури и у школству. Тако су и књижевна дела на српском језику постајала саставни део средишњег тока европске књижевности.

Нови период донео је преокрет и у књижевном стваралаштву. Прелаз од старе ка новој књижевности био је видљив у ширењу тематике, у прихватању нових форми и жанрова. Нови су били слика света и стил. Грађанска култура полако је оспоравала, па и мењала старе вредности и средњовековне узоре. У уметности се осетила стваралачка свежина новог доба. Велике промене могле су се приметити и на језичком и на поетичком плану. Прати их постепено ишчезавање византијског духа и језика старе књижевности. Негде се наслеђе спаја с новим идејама и књижевним школама. Знаци промена виде се већ на крају XVII, још више на почцима XVIII века. На раскршћу епоха и стилова књижевници почињу да пишу о животнијим темама. Језик им је све ближи народном говору, а стил бароком изразу.

Прелазно раздобље обележила је занимљива личност Ђорђа Бранковића. То је писац необичне историје српског народа под насловом

Славеносербска хроника. Од великога је значаја и песник и проповедник Гаврило Стефановић Венцловић. Аутор је рукописних зборника на српскословенском и народном језику. У његовом делу види се спој црквенословенске књижевности и новог барокног стила. Венцловићев рукопис кресе још китњаста и реторичка реч, јак сликовно-звучни контраст и емоционално засићен, исповедни говор. Ове одлике обележиле су нову књижевну епоху. Венцловићево дело прожето је и просветитељским идејама. Народски човек и духовник, писац и просветитељ, он упорно говори о погубности незнања и примитивизма. Просвећивање за њега има двоструки смисао. Оно је, пре свега, у служби вере и „спасавања душа“. Други је смисао просвећивања да помогне човеку. Још је један значајни српски писац обележио ово књижевно доба. То је Захарија Орфелин, стваралац разнолике уметничке обдарености. Његова поезија, испевана и на старом и на народном језику, донела је нове теме и осавремењен песнички исказ. И Орфелинове идеје такође су најавиле просвећеност у књижевности и у културном животу Срба.

Због неповољних историјских прилика, српска култура позног средњег века има успоренији ток у поређењу с културним токовима развијене Европе. Отуда се и српска књижевност прикључује европским књижевним правцима тек крајем XVII и током XVIII столећа. До промене у темама, стилу и језику дошло је у бароку. То показује да српска књижевност нема стални развитак, већ има застоје и прекиде. Њен ток и поетика дуго су остајали под пресудним утицајем византијског духа. Прави европски утицај види се тек после Сеобе Срба. Нове културне околности и захтеви савременог живота утицали су на постепено одвајање од средњовековног наслеђа. Стара српска књижевност и у њој дуго присутна византијска традиција у освит новог века потпадали су под утицај који је долазио из Европе. Нарочито снажна књижевна зрачења из Русије – Украјине и Пољске допринела су обнови српске књижевности. Она ни у новоме веку није сасвим прекинула везу са старим духовним коренима.

Српски барок на добар начин представља дело Гаврила Венцловића и Захарије Орфелина. Та књижевна школа није се јавила само у књижевности и беседништву већ су раскош и кићеност са јаким контрастима подједнако налазили свој израз у архитектури и у сликарству, посебно на гравирама и у опреми књига. У српском барокном песништву такав стил огледао се и кроз утицаје примљене из словенског барока (Русија – Украјина и Пољска). То се види у неговању тринаестерца и дванаестерца, те у обнови српскословенског осмерца, који се јавља као стих и као полустих. Новину барока као стилског обрасца потврђују још и жанровске промене у односу на врсте које су дотада коришћене у систему жанрова старе српске књижевности. Јаки емоционални контрасти као израз нове епохе

доћи ће до пуног изражаја у панегирицима (похвалама) и ламентима (тужбалицама) писаним у славу шире, односно уже заједнице и заслужних личности, или као тужење (плач) над злом судбином и животним јадима. Таква песничка барокна клима запажа се на врло широком простору од мора, тачније од Боке, и све до горњих токова Дунава на северу Угарске.

Но, ако је током XVIII века долазило до промена у српској књижевности и њеној поезици, промене у језику нису биле довољне да би омогућиле бржи прелаз из старе у нову епоху. Веће промене и у једној и у другој области, за које је била потребна личност утицајна у друштвеном и јавном животу, али и у књижевности и у језику код Срба, могла је да донесе личност Доситејевог формата. Обе промене наслањале су се на његов просветитељски програм и рад. Управо у вези са тим иду и приговори Доситеју. Њега, наводно, народни језик није толико занимао због народњачког духа, којем би он био наклоњен, колико због могућности да на том језику обнароди просветитељске идеје како би оне постале блиске што ширем кругу читалаца, па и обичном човеку. У том смислу и Љубомир Стојановић запажа: „Њему је језик био споредна ствар, само средство да би прости људи разумели његове списе“.²⁰ Ако тако и јесте, Доситеј је унео промене у језик, док је Вук, почињући од њега „па унапредак“,²¹ за њим, Мркаљем и Миловановим, већ прокрченом језичко-књижевном стазом ишао даље своме циљу.

Иако у другачијој концепцији, Вук наслеђује важне Доситејеве замисли о језику, као што његовом националном осећају, заснованом на погледима западноевропских филозофа, даје здраворазумску, односно фолклорну боју. Према томе, Вук гради и пожељан културни модел у коме налази места и за просветитељске промене српског друштва. Трагове такве мисли потврђује и писмо које је 1832. из Земуна упутио кнезу Милошу. Вуково писмо је отуда и било „далековида повеља о томе како ваља владати земљом да би у њој процветала слобода, правда и напредак. Дубоко инспиративно, месијанско, оно делује и као уман, разложен политички трактат, упућен кнезу деспоту с намером да га врати са беспућа на пут који једино може да буде од користи не само народу којим влада но и њему као владару“.²² Вукове замисли из писма више су биле израз жеље да млада српска кнежевина престане да личи на источњачку деспотију него што су носиле идеју грађанске просвећености која би значила пун демократски преображај Србије. Мада ни сâм није имао класично образовање, Вук је показивао веома трпељив однос према српском класицизму који су неговали Лукијан Мушицки и Стефан Стратимировић. Чак и

²⁰ *Истио*, 729.

²¹ *Истио*, 732.

²² М. Поповић, *истио*, 107.

више: у сопствене је списе, раме уз раме са српским ратницима, као узор-хороје уводио класичне античке јунаке какви су били Херкул и Ахилеј.

Идеје и дух тог доба код Срба, стање свести у народу и његова култура, спољашни су оквири књижевности и промена кроз које она пролази у другој половини XVIII и на почетку XIX века. То је уједно и време еволутивних превирања, односно време када стару смењује нова књижевност. Због везе тих књижевних мена са изванкњижевним чиниоцима не чуди што једно од првих поглавља Скерлићеве *Историје нове српске књижевности* има наслов „Политичко и културно стање српског народа у XVIII веку“, унутар којег су приказане политичке, верске и културне прилике, потом просветне установе, те штампарије и листови. Унутар тог корпуса посебан нагласак је стављен на стање културе која је давала подстицај и књижевној еволуцији. Доња тачка културног развоја Срба под Турцима за Скерлића је било XVII столеће. На његовом крају прелазак српског народа током Сеобе Срба у крајеве преко Саве и Дунава, постепено сабирање и консолидовање уз пренету балканску културу и средњовековну писменост, тај прелазак је био и сусрет са раније пресељеним Србима који су „већ били ушли у западну културу“.²³ Нови досељеници са својим сродницима приспелим у Аустрију током претходних векова кренули су на исти културни пут који их је од Земуна, Карловаца, Новог Сада, Пеште, Будима и Сентандреје водио све до Беча.

Међутим, упоредо са укоренивањем српског корпуса текао је и један другачији процес: виђенији Срби, који су за ратне заслуге добијали одређене привилегије и послове у државним службама, постајали су отуђени људи и полако посустајали у одбрани своје националне самобитности. За разлику од њих, имућнији средњи сталеж, пре свега занатлије и трговци, утемељују српско грађанство међу сународницима, уједно бранећи посебности Срба у царевини. Јован Скерлић у том српском корпусу подоста упрошћено налази две веома супротстављене снаге: „граждане“ и српску јерархију. Приказујући односе и доприносе српској ствари, он ту издваја „граждане“: „За световну културу и модерну просвету они воде борбу са црквеном јерархијом, која није могла да изађе из средњовековних традиција и балканских калуђерских злоупотреба; из њиних редова ће изаћи на крају XVIII века ‘националисти’, поборници напредних и световних рефорама Јосифа II. Они дижу прве српске школе и изводе прву просветну организацију српску; они су издавачи и претплатници српских књига, мецене српских писаца, и сва модерна просвета и световна књижевност српска која се створила на крају XVIII века не може се без њих замислити“.²⁴ Јован Скерлић у томе друштвеном

²³ Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, приредио и поговор написао Јован Пејчић, Завод за уџбенике, Београд, 2006, 31.

²⁴ *Исто*, 32.

миљеу још једном помиње *националистџе*: „Ти *срџски националистџи*, или ‘фрајмаори’ (слободни зидари) – како су их црквени људи називали – који су се раније одушевљавали за Петра Великог, отпочињу у српској књижевности бранити и развијати филозофске и напредне идеје свога доба и сувремене реформе Јосифа II, и на крају XVIII века ствара се код Срба цела једна јозефинистичка и рационалистичка литература“.²⁵ Најважнија појава у том кругу несумњиво је био Доситеј Обрадовић са својим прерватничким делом. Он је био израз грађанства које није помагало само српску књигу и писце, већ је изнедрило и онај читалачки слој без кога та књига и књижевност не би имале потребни пријем, оцену и прихватање код образованих Срба.

Без тих превасходно спољних чинилаца не би се, заједно са унутарњим или еволутивним, стекли важни услови за прелазак из старе у нову српску књижевност. Стара књижевност, исправно запажа Скерлић, трајала је дуже од старе српске државе, као што у исто време не тврди сасвим исправно када каже да је нова књижевност „самостална творевина, без традиција, потпуно независан организам“.²⁶ У тематском, жанровском, па и у језичком смислу, без обзира на уочљиве промене и чињеницу да у новоме добу преовладава световност над црквеношћу, дубинске везе старе и нове књижевности ипак постоје, као што постоје и код других уметности поствизантијске традиције. У томе смислу код Скерлића се покаткада запази и извесна противуречност погледа. Новој књижевности тако он одриче везу са старом средњовековном или црквеном, али у исто време казује да је нова књижевност у свом почетку по духу била „религиозна и сталешка“.²⁷ Своју оцену он допуњује и ставом у којем истиче да се нова књижевност, повезана са „општим стањем културе у народу“,²⁸ поступно „прожимала новим духом, проширивала видик својих идеја, док се на крају века, са Доситејем Обрадовићем, није успела на висину једне световне, народне и модерне књижевности“.²⁹ Све ово показује да је настанак нове српске књижевности био дуг процес који по Скерлићу траје од рационализма, односно од почетака XVIII столећа, па до његовог краја. Тај процес закључује веома значајна стваралачка личност Доситеја Обрадовића и световни смер у новој књижевности. Но, њен језик током целог XVIII века био је стари црквени језик или његови сурогати, укључујући и Доситејев славеносрпски израз. То још значи да се књижевна новина није могла сасвим добро примити на старом језику. У томе је и проблем периодизације нове српске књижевности који се може запазити

²⁵ *Истио*, 76.

²⁶ *Истио*, 19.

²⁷ *Истио*, 24.

²⁸ *Истио*, 24.

²⁹ *Истио*, 24.

и код Скерлића. Наиме, ако је њен почетак уједно и почетак XVIII столећа, онда се јавља проблем с њеним језиком, а задуго и са њеном израженом црквеношћу која, уз мале изузетке, траје до Доситеја. Такво стање неће сасвим порећи ни нове идеје нити нови стилови који се јављају у томе раздобљу. Отуда је безмало цео XVIII век био *чистилишће* српске књижевности. Зато, коначно, и сâм Скерлић каже да је тек Доситеј „створио преокрет у српским духовима и српску књижевност и културу ставио на нову, модерну основицу“.³⁰ Тако је Јован Скерлић писао о Доситеју као утемељитељу нове српске књижевности.

Са дужним поштовањем Скерлић пише и о Вуку, али се спори са тезом Ђуре Даничића да је Караџић отац нове српске књижевности „из простог разлога што је пре њега, и у његово доба, и мимо њега било добрих српских писаца“.³¹ Јован Скерлић ипак запажа да је Вук „централна личност српске књижевности у средини XIX века, за XIX век оно што је Доситеј Обрадовић био за XVIII век: реформатор и национални творац“.³² Тиме заправо каже да су за велике књижевне преокрете, осим културних и књижевних предуслова, неопходне и врло значајне личности које реформишу постојеће стање. Нешто слично рећи ће и Љубомир Стојановић говорећи да се периоди у историји књижевности обележавају „појавом какве јаке личности или читаве групе радника који уносе нове идеје у књижевност и дају јој нов правац“.³³ Такође примећује да рађање новог правца обично значи да и стари живи и даље, те да се с временом све више примећује како он слаби и полако нестаје. Тако је током XVIII столећа дотрајавала и стара српска, по своме духу богословска књижевност, правећи прелаз ка новој, претежно световној књижевности од средине истог века.

У значајној мери Стојановићев став знатно је другачији од Скерлићевог када утврђује ко је родоначелник нове српске књижевности. Предност коју у том погледу Скерлић даје Доситеју Обрадовићу Стојановић приписује Вуку пошто „ни Доситије ни његови следбеници нису оригинални писци. Они су само преносиоци западних идеја у српску средину“,³⁴ па зато и имају већи културни него књижевни значај. За разлику од њих, Љубомиру Стојановићу је Вук „први српски оригинални писац. Он се не угледа ни на кога, већ иде сасвим новим путем. Ствара праву националну књижевност“.³⁵ Тиме уједно шири и „знање о српском народу у европ-

³⁰ Ј. Скерлић, *истио*, 177.

³¹ *Истио*, 241.

³² *Истио*, 242.

³³ Љ. Стојановић, *истио*, 722.

³⁴ Љ. Стојановић, *истио*, 723.

³⁵ *Истио*, 723.

ском ученом свету“.³⁶ У томе је и разлог што су га Европљани знали и поштовали, те су, како мисли Љубомир Стојановић, остали писци онога доба (Доситеј, Лукијан Мушицки и Сима Милутиновић) били у његовој сенци. Тој Вуковој предности он још додаје и велике заслуге у творењу језика нове српске књижевности по чему је Вук, целином свога рада, њен родоначелник. Тако су мислили и Вукови ученици, чије мишљење дели и Стојановић. Ту су разлике овог филолога и Скерлића, а оне су посебно истакнуте када њих двојица расправљају о значају Доситеја и Вука за нову српску књижевност.

Разлике се уочавају и кад се срањују оцене Скерлића и Павла Поповића о друштвеним групама које су могле подстаћи књижевне промене у XVIII веку. Скерлићу су били важни „граждани“ за разлику од црквене јерархије, која је и тада још вукла на стару књижевност, њене теме и поетику. Поповић другачије мисли: иако почетке „новог правца“ налази већ у првој половини XVIII столећа, он сматра да ти резултати „долазе од оних који су иначе били највише склони да остану у традицијама старе књижевне радње. Мислимо на калуђере и духовнике“.³⁷ Из њихових је редова, током друге половине XVIII века, потекао и Доситеј, али је одласком из манастира стао на другу страну. Он је „присвојио себи све културне мисли и особине које је тај просвећени век дао и ценио. То је писац од оних који се ретко налазе на почетку једне књижевности“.³⁸ Доситеј Обрадовић је био учен, Вук Караџић без школе, приучени језички геније и даровити писац. Са Вуком је, запажа Поповић, „и Србија ушла у књижевност која је почета у Војводини и дотле се само у овој неговала“.³⁹ Вук је, дакле, настављач нечега што је већ постојало. Са битном разликом: Доситеј је у књижевност увео филозофске идеје просветитељства и, наставља Павле Поповић, био „изврстан писац“,⁴⁰ док је Вук унео „прави национални дух у књижевност и дао јој право национално обележје“.⁴¹

У своје погледе на периодизацију српске књижевности Поповић уноси европске критеријуме за утврђивање књижевних обележја новог доба када и настаје нова књижевност. Као и неки други аутори, он та обележја препознаје у духу посматрања, детаљу и новом укусу, односно у разуму и прози. Тај дух и укус изнедрили су „и роман, и животопис,

³⁶ *Истио*, 723.

³⁷ Павле Поповић, *Југословенска књижевност*, у: Сабрана дела Павла Поповића, књига IX, приредио Ненад Љубинковић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, 51.

³⁸ *Истио*, 53.

³⁹ *Истио*, 60.

⁴⁰ Павле Поповић, *Нова књижевност I*, у: Сабрана дела Павла Поповића, књига V, приредио Предраг Палавистра, Завод за уџбенике и наставна средства, 2000, 187.

⁴¹ П. Поповић, *Југословенска књижевност*, *Истио*, 60.

и мемоаре и есеј“.⁴² Свега тога у обиљу има и код Доситеја и код Вука. То ново књижевно доба према Павлу Поповићу долази од средине XVIII века. У другој његовој половини настала су и дела Доситеја Обрадовића, који је „створио модерну српску књижевност. [...] Када је српска модерна књижевност била створена, остало јој је да изврши једну велику ствар: реформу језика и правописа“.⁴³ Тај посао опослио је Вук Караџић, при том створивши дела у националном духу. Он је „дао народно обележје нашој књижевности“⁴⁴ и то онда када је та књижевност, следећи туђи дух, ударила „нездравим, неприродним путем“.⁴⁵ Тако је она, мисли Поповић, враћена у своју матицу.

Очито је да су Јован Скерлић, Љубомир Стојановић и Павле Поповић доста различито гледали на улогу Доситеја и Вука у заснивању нове српске књижевности дајући првенство једном или другом књижевнику. Можда је то питање могуће решити без искључивања једнога или другог из тих заслуга. Иако истиче Доситејеву предност, повода једној таквој могућности даје сâм Скерлић. Он је прихватао Вуков став о великом значају разума и истине, па је отуда за Вука написао: „Романтичар по идејама, он има рационалистички дух“.⁴⁶ Везујући једно са другим, као следбеник европских просветитеља Вук је имао нерв романтичара и „борбени дух свих великих рушилаца“.⁴⁷ Као његов претходник, Доситеј је био друкчијег стваралачког нерва и приљезни просветитељ. Он је на западноевропској, тачније на рационалистичкој мисли стварао нову српску књижевност. Међутим, та нова књижевна кућа није се могла изградити од старе језичке грађе, па зато и Доситеј и Вук имају битан удео у њеном творењу. Отуда једног другог не треба увек супротстављати. Без обзира на све разлике, на истом књижевном пољу дело им је заједничко и по заслугама неодвојиво.

Српска књижевност почетком XIX столећа сасвим је била у превирању најразличитијих стилских праваца и у потрази за сопственим идентитетом. Еволутивни процеси онога времена поклапају се са заснивањем нове српске књижевности. Њу је зачео Доситеј Обрадовић, а утемељио Вук Стефановић Караџић. Доситејев књижевни програм зрачио је просвећеном световношћу која је окренута и примерена типу грађанске културе. Вук је заговарао мисао да књижевност треба да искаже дух и биће самог народа. Делотворни дух народног језика нарочито је исказан у Вуковом преводу *Новога завјешта* и у његовом *Српском рјечнику*, те

⁴² *Истио*, 140.

⁴³ *Истио*, 187.

⁴⁴ П. Поповић, *Нова књижевност I, истио*, 369.

⁴⁵ *Истио*, 369.

⁴⁶ Ј. Скерлић, *Истио*, 238.

⁴⁷ *Истио*, 238.

у расправи *Раїи за српски језик и њравоїис* Ђуре Даничића. На Вуковој народњачкој етици и њој блиској поезици биће заснован и српски романтизам. Осим на народном језику, он се темељи на погледима који у први план истичу песникову личност и његову осећајност, машту и снажну слику, мит и симболику. Предромантичарски наговештаји у тематици, тону и изразу запајају се још од друге деценије XIX века. Своје високе домете у различитим жанровима српске књижевности романтизам потврђује средином века и у његовој трећој четвртини. Пуну животворност овај правац осведочава све до краја осамдесетих година. Међутим, стишани, позноромантичарски глас, издвојен или укрштен са другачијим поетичким гласовима, остаје још коју деценију делатан у српској књижевности, улазећи тако и у XX столеће.

Petar Pijanović

SERBIAN LITERATURE AT THE CROSSING BETWEEN MIDDLE AND NEW AGES

S u m m a r y

Questions of separating old literature from the new one are very complex, so they are approached from various aspects and there are various outcomes. Starting from ideas, culture and literature itself, Skerlić finds that it was Dositej who created and overturn in spirits and who was founder of the new literary creation. Ljubomir Stojanović starts from language, which makes Vuk Karadžić the spirit of revival. Pavle Popović values both the ideas, meaning Dositej, and language, meaning Vuk Karadžić. That is why the key aporia might be resolved with conclusion that Dositej initiated the new Serbian literature, and Vuk provided its foundations on vernacular language and national spirit.